

ASPECTE CONTROVERSATE ALE CONTACTELOR ROMÂNILOR CU TURANICII ÎN SECOLELE X-XIII

DE

VICTOR SPINEI

Primele contacte ale comunităților latinofone din spațiul carpato-dunărean cu populațiile de neam turanic s-au produs cu aproape o mie de ani înainte ca turcii otomani să atingă cursul Dunării, o dată cu marea invazie hunică din ultimul sfert al secolului al IV-lea. Ulterior, alte valuri turanice s-au revărsat spre extremitatea apuseană a stepelor ponto-caspice, stabilindu-se pentru perioade mai mici sau mai mari în vecinătatea gurilor Dunării și a lanțului carpatic, mai importante fiind triburile utigurilor, kutrigurilor, avarilor, bulgarilor, cabarilor, pecenegilor, uzilor, berendeilor și cumanilor. Pe de altă parte, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, Bizanțul a sprijinit colonizarea turcilor oguzi (selgiucizi) în Dobrogea. Nu este exclus ca și berladnicii și brodnicii, care au ajuns în secolele XII-XIII în Moldova, să fi fost tot de origine turcică. După invazia mongolă se presupune că grupuri de tichii negre (*ciornâe klobuki*) s-au strămutat în Bugeac. Tătarii înșiși s-au turcizat în urma conviețuirii îndelungate cu rămășițele nomazilor turanici din stepele Eurasiei. Din Bugeac ultimele comunități de tătari au fost transferate de autoritățile rusești în Crimeea la începutul secolului al XIX-lea, în locul lor fiind aduși, între alții, găgăuzii din Dobrogea, unde locuiau în vecinătatea grupurilor de tătari colonizate de turci, menținute în număr restrâns până în zilele noastre.

Începând cu ultimele decenii ale secolului al XIV-lea turcii otomani se implică din ce în ce mai mult în evenimentele de la Dunărea de Jos și, în urma unor viguroase campanii militare, dobândesc poziții precumpănitoare în părțile septentrionale ale Peninsulei Balcanice, care sunt anexate succesiv Imperiului otoman. Ofensiva sa a vizat cu tenacitate și Țările române, care, cu toată rezistența lor îndârjită, au fost nevoite, începând cu secolul al XV-lea, să recunoască suzeranitatea turcească pentru mai mult de patru secole. În afară de aceasta, anumite teritorii din estul Munteniei, sudul și estul Moldovei, precum și Banatul și Crișana, au intrat temporar sub administrația nemijlocită a Porții, impunându-li-se regimul de raia sau de pašalâk. În aceste circumstanțe, între români și turci s-au stabilit contacte diverse, reflectate pe planuri multiple, între care și în sfera lingvistică.

Problema împrumuturilor lexicale vechi turcice din limba română, dezbătută de specialiști încă din a doua jumătate a secolului trecut, continuă să păstreze numeroase fațete nesatisfăcător elucidate. Dacă originea turcică a unor termeni este mai facil de stabilit, în schimb, momentul adoptării în română comportă în multe cazuri serioase dificultăți. Majoritatea lor au fost asimilați, cum era și firesc, de la turcii otomani, dar, în afara acestora, unele cuvinte comune sau proprii au intrat în limba română mai înainte. Până în prezent lipsește o analiză detaliată a literaturii științifice referitoare la terminologia de origine veche turcică din limba română, făcându-se doar prezentări parțiale ale principalelor opinii expuse în legătură cu această problemă cu implicații aparte¹. Cu

¹ A. Ercmia, *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p. 40-49; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978, p. 26-34; M. Lăzărescu-Zobian, *Cumania as the Name of Thirteenth Century Moldavia and Eastern Wallachia: Some Aspects of Kipchak-Rumanian Relations*, în *Turks*,

Hungarians and Kipchaks. A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun, cd. P. Oberling, G. C. Butash, C. Cross (= *Journal of Turkish Studies*, 8, 1984), Harvard University, p. 265-272; V. Spinci, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 149-155.

toate că demersurile întreprinse s-au soldat cu numeroase rezultate notabile, sentimentul că sfera terminologică ascunde încă multiple aspecte insuficient valorificate continuă să urmărească lumea specialiștilor. Nu întâmplător, deci, încercările de a argumenta noi puncte de vedere și de a oferi alte soluții pentru diverse chestiuni legate de interferențele lingvistice româno-turanice s-au semnalat și în anii din urmă atât din partea filologilor cât și din aceea a istoricilor. Asupra unora dintre aceste opinii ne propunem să ne oprim succint în rândurile următoare.

Una din tentativele marcante de a prospecta aportul pecenegocumanilor la lexicul românesc o datorăm reputaților turcologi Nicoară și Irène Beldiceanu de la Paris, care, într-un erudit studiu apărut concomitent în franceză și în română, iau în discuție originea termenului *bir*, a unor dregătorii (*birar*, *ilișar*, *vătămă* și *tarcan*), precum și a robilor tătari din Moldova medievală². În ceea ce privește cuvântul *bir*, se ajunge la concluzia că acesta derivă de la verbul cuman *bérmek* = „a da”, atestat în secolul al XI-lea de Mahmud al-Kashgari. În cadrul tezei enunțate un prim element suspect decurge din faptul că termenul *bir* a fost folosit în secolele XV-XVI numai de serviciul cancelarial al Țării Românești, nu și de acela al Moldovei, unde pentru aceeași noțiune s-a utilizat forma дан = „dare”³, cea mai veche menționare a *birului* fiind consemnată de-abia la mijlocul secolului al XVI-lea în *Cronica* redactată în slavonă a lui Eftimie⁴, datorită desigur influenței muntene. Adoptarea termenului în discuție în actele cancelariei voievodale a Moldovei se înregistrează de-abia într-o perioadă ulterioară⁵. Acesta a dobândit o folosire curentă la cronicarii moldoveni care au scris în limba națională în secolele XVII-XVIII⁶. Or, dacă *birul* s-ar încadra în seria terminologică de origine pecenegocumană, ar fi fost firesc ca întrebuintarea sa să se fi produs mai întâi în spațiul carpato-nistean, care a constituit principala zonă de contact dintre români și turanicii nomazi și unde aceștia din urmă au sălășluit în număr mai mare și vreme mai îndelungată decât în Muntenia.

În altă ordine de idei, înregistrarea unui termen la Mahmud al-Kashgari sau în *Codex Cumanicus* și în română nu reprezintă o dovadă că a fost împrumutat de la pecenegocumani, după cum atestarea unui cuvânt în latină și română nu presupune implicit că a fost moștenit din limba latină, fiind cunoscut că o serie de substantive și verbe romanice au pătruns în română prin intermediul francezei, italienei sau chiar – aparent paradoxal – a germanei. Pentru elucidarea descendenței termenului în discuție se impune, de asemenea, să fie luată în considerare adoptarea sa în bulgară, sârbă, croată, slovenă (sub forma *bir*) și maghiară (sub forma *bér*), iar a derivatelor sale nu numai în limbile slave menționate ci și în grecește⁷, ceea ce ar fi trebuit să-i pună pe gânduri pe turcologii

² N. Beldiceanu și I. Beldiceanu-Steinherr, *Notes sur le bir, les esclaves tatars et quelques charges dans les pays roumains, în Raiyyet rüsümü. Essays presented to Halil Inalcik on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students*, ed. B. Lewis, O. Pritsak, G. A. Tekin, Ş. Tekin, G. Veinstein, C. I. Cross (= *Journal of Turkish Studies*, 10, 1986), Harvard University, p. 7-14; N. și I. Beldiceanu, *Note asupra birului, câtorva dregătorii din Principate și robilor tătari*, în *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești*, XIII (XVII), SN, Freiburg i.Br., 1986, p. 1-16.

³ D. Mioc, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea*, în *Studii și referate privind istoria României*, București, 1954, p. 641-662; idem, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II, 1957, p. 49-116; N. Grigoraș, *Dărilor personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dărilor în bani pentru turci de la întemeierea statului și pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741)(I)*, în *Cercetări istorice*, SN, XI, 1980, p. 303; A. C(onstantinescu), N. S(toicescu), *Bir*, în *Instituțiile feudale din Țările române. Dicționar*, coord. O. Sachclariu și N. Stoicescu, București, 1988, p. 42-44.

⁴ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 111-112. În *Cronica* lui Azaric, care o continuă pe cea a lui Eftimie, se renunță la forma *bir* în favoarea lui *dan* (*Ibidem*, p. 132).

⁵ *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, I, ed. V. Gh. Miron, M.-Șt. Ceașu, I. Caproșu, G. Irimescu, București, 1989, nr. 191.

⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 113, 126, 146, 161; Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359-1595) întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istratie Logofătul și alții*, ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 93, 94, 114, 146, 173 etc.; Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace*, în idem, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 47, 58, 83 etc.; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, în idem, *Scrieri*, I, ed. S. Korolevschi, Chișinău, 1990, p. 199 etc.; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, București, 1955, p. 113 etc.; Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, I, ed. G. Ștrempel, București, 1993, p. 53, 72 etc.; Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovii de la domnia întîi și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voievod (1733-1774)*, în Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *Cronici moldovenești*, ed. A. Iliș și I. Zmcu, București, 1987, p. 52, 67 etc.

⁷ A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s./M. 1879, p. 482; F. Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Grichisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch)*, Viena, 1888, p. 87; M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1953, p. 86; N. Beldiceanu și I. Beldiceanu-Steinherr, *op.cit.*, p. 10; N. și I. Beldiceanu, *op.cit.*, p. 3.

parizieni, fiindcă substantivul care le-a reținut atenția a fost proliferat mai cu seamă în regiuni nesupuse vreodată prestațiilor tributare de către pecenegi și cumani, dar s-au confruntat în schimb cu rigorile organelor fiscale otomane. Preluarea termenului *bir* prin filiația limbilor slave meridionale sau – precum susțin mai mulți prestigioși lingviști – al maghiarei⁸ ni se pare, de aceea, mult mai plauzibilă.

Dregătoriile cărora li se presupune o origine turcică preotomană ar necesita, de asemenea, o rediscutare mai extinsă, pe care spațiul disponibil nu ne-o permite. Vom nota doar că termenul *birar*, derivat din *bir*, trebuie exclus din dezbateri din motive deja evocate, iar pentru *ilișar* și *iliș* ar fi fost necesar să se aibă în vedere precizările pertinente făcute cu circa o jumătate de secol în urmă de către David Prodan⁹. Demnitatea de *vataman/ ataman* nu este deloc sigură că a fost adoptată de la cumani și nu de la mongoli¹⁰.

O altă problemă ce a preocupat pe Nicoară și Irène Beldiceanu a fost aceea a provenienței robilor tătari din Moldova, despre care se face aprecierea că nu ar mai fi fost dezbătută în istoriografia românească¹¹. Evaluarea nu este exactă, căci încă de peste o sută de ani Hasdeu, cu spiritul său iscoditor și predispus cu orice preț spre originalitate, o abordase tangențial, ajungând chiar la concluzia similară că respectivii robi ar fi fost în realitate de neam cumanic¹². Ulterior, problema respectivă a suscitat și interesul altor istorici¹³, ale căror concluzii nu reiterează însă pe acelea puse în circulație de Bogdan Petriceicu Hasdeu.

Pentru examinarea structurii etnice a robilor tătari din Moldova, amintiți în hrisoavele interne între 1402 și 1555, un indiciu important îl are studiul antroponimiei, care este însă numai în parte edificatoare, căci majoritatea numelor de robi sunt preluate din calendarul ortodox ca urmare a creștinării lor. Așa cum s-a precizat, doar circa 9% din numărul robilor menționați documentar aveau nume de origine mongolă sau turcică¹⁴, ceea ce cântărește destul de puțin în balanța argumentelor pentru ideea sorgintei cumane a robilor, căreia i se opun, de altfel, o serie de alte considerente. Când ar fi putut ajunge cumanii robi la boierii și la mănăstirile din Moldova? Din momentul pătrunderii triburilor cumane în teritoriile est-carpătice, în ultimele decenii ale secolului al XI-lea, până la marea invazie mongolă din 1241, călăreții turanici au fost cei care au deținut supremația politico-militară în zonă, astfel că nu puteau cădea în stare de robie la o populație supusă. După întemeierea Hoardei de Aur și stabilirea mongolilor în sud-estul Moldovei, aceștia nu ar fi tolerat plecarea cumanilor care nu reușiseră să fugă anterior de pe domeniile controlate de ei, populația fiind rară și prețioasă. De altfel, nu trebuie uitat că motivarea invadării Ungariei în 1241 de către armatele lui Batu-han a constituit-o tocmai primirea cumanilor lui Kuthen de Bela IV¹⁵.

⁸ A. de Cihac, *op.cit.*, p. 482; H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, cd. a 2-a P. Miron, Lief. 3, Wiesbaden, 1986, p. 330; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, *Les Origines*, Paris, 1901, p. 374-375; idem, *Istoria limbii române*, I, *Originile*, cd. J. Byck, București, 1961, p. 239-240; L. Șăincau, *Dicționar universal al limbii române*, cd. a 6-a, București, 1929, p. 65; idem, *Dicționar universal al limbii române, Vocabular general*, I, cd. Al. Dobrescu, I. Oprea, C.-G. Pamfil, R. Radu și V. Zăstroiu, Iași, 1995, p. 145; L. Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966, p. 116; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 418, 420; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 434; *Dicționarul explicativ al limbii române*, coord. I. Coteanu, L. Seche, M. Seche, București, 1975, p. 86. Pentru vechile influențe lingvistice bilaterale ungaro-române, cf. mai recent G. Schubert, *Ungarn und Rumänen. Zu den ungarisch-rumänischen Sprachbeziehungen*, în *Ural-Altäische Jahrbücher*, NF, 2, 1982, p. 63-89, unde, între altele, se admite derivarea românescului *birău* de la unguurescul *birō* (*Ibidem*, p. 77).

⁹ D. Prodan, *Despre „iliș” în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VIII, 1939-1942, p. 361-373. Cf. și L. Tamás, *op.cit.*, p. 457.

¹⁰ Cf. Al. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986, p. 136-140.

¹¹ N. și I. Beldiceanu, *op.cit.*, p. 6 și urm.

¹² B. P. Hașdeu, *Cetatea Neamului*, în idem, *Studii de lingvistică și filologie*, cd. Gr. Brâncuș, I, București, 1988, p. 143-144 (Articolul a fost publicat mai întâi în *Foiaia Societății Românisml*, I, 7, oct. 1870, p. 326-33 și retipărit în *Columna lui Traian*, I, 59, 7 dec. 1870, p. 3-4).

¹³ V. Costăchel, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, p. 143 și urm.; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, III, 1965, p. 280-285; N. Grigoraș, *Robia în Moldova (de la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea)* (I), în *AIIAI*, IV, 1967, p. 31 și urm. (unde se susține că robii „tătari” ar fi de fapt țigani aduși în Moldova de tătari!); A. Pippidi, *Contribuții la studiul legilor războiului în evul mediu*, București, 1974, p. 229-230, 243, 306; Al. I. Gonța, *op.cit.*, p. 138-140.

¹⁴ N. Beldiceanu și I. Beldiceanu-Steinherr, *op.cit.*, p. 12-13; N. și I. Beldiceanu, *op.cit.*, p. 6-7. Din această categorie trebuie eliminat *Boris*, acest nume fiind adoptat în onomastica slavă după creștinarea bulgarilor. El a căpătat o răspândire mai mare după sanctificarea lui Boris, fratele martir al lui Iaroslav cel Înțelept (1016-1054).

¹⁵ Iulianus, în H. Dörric, *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen*, în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-hist.Kl.*, 1956, 6, p. 176.

În urma unei îndelungate conviețuiri a mongolilor cu cumanii și cu celelalte comunități turcice din Deșt-i Kâpciak s-a ajuns la contopirea celor două mari grupuri etnice, simbioza consolidându-se după generalizarea islamizării lor în vremea hanului Uzbeg (1312-1342), care curând avea să se soldeze cu turcizarea mongolilor¹⁶. Contactele dintre cele două grupuri etnice din centrul Asiei datează dintr-o epocă mult anterioară. Reputatul orientalist Nicholas Poppe considera că cele mai timpurii influențe turcice asupra limbii mongole ar data din secolul al VIII-lea, precizând totuși că nu este în măsură să-și dovedească aserțiunea¹⁷. Câțiva ani mai târziu, o altă autoritate în domeniul turcologiei, Gerard Clauson, susținea o vechime mai mare a primelor înrâuriri lingvistice dintre grupurile etnice amintite. Potrivit opiniei sale, s-ar distinge trei perioade de împrumuturi a termenilor de origine turcică în mongolă: prima, anterioară secolului al VIII-lea, ar data probabil din veacul V sau VI, cea de-a doua s-ar fixa cronologic între secolele VIII și XII, cu prioritate spre sfârșitul acestui interval, iar cea de-a treia ar corespunde secolelor XIII-XIV¹⁸.

Uniunea tribală mongolă constituită sub autoritatea lui Gîngis-han a înglobat și masive enclave turcice, care în scurtă vreme și-au pierdut identitatea etnică și politică, fiind asimilate. Între altele, în literatura de specialitate s-a dezbătut aprins în acest sens cazul naimanilor, pe care unii cercetători îi consideră un grup mongol dominat de o aristocrație tribală turcică sau chiar o comunitate de neam turcic¹⁹. Dat fiind vechimea și persistența legăturilor dintre turci și mongoli, în rândul acestora s-a născut ideea – colportată și în istoriografia medievală arabă și persană – privind descendența lor comună²⁰. La rândul lor, orientaliștii contemporani consideră că atât limbile turcice cât și acelea mongolice aparțin marelui grup de limbi altaice²¹.

În momentul când robii tătari apar în actele cancelariei domnilor Moldovei, la începutul secolului al XV-lea, procesul de fuzionare mongoło-cuman, stabilizat o dată cu adoptarea mahomedanismului, era deja de multă vreme derulat și la nord-vestul litoralului pontic nu mai putea fi vorba de o etnie cumană. În cazul că entitatea cumană s-ar fi menținut, nu vedem de ce nu ar fi fost amintită explicit în documentele moldovenești, la fel ca în izvoarele diplomatice italiene din secolul al XIV-lea, care nominalizează atât robii cumani cât și pe cei tătari²². Pe de altă parte, o serie de antroponime, precum *Mamai*²³, indică faptul că între robii din Moldova se găseau cu siguranță tătari, în timp ce cele câteva nume turcice nu certifică dănuirea rămășițelor cumane, întrucât mongolii – prin turcizarea lor în decursul secolului al XIV-lea – adoptaseră în mod firesc o parte a onomasticii de origine turanică. Nu există, prin urmare, nici o mărturie istorică temeinică care să permită a întrevădea printre robii tătari din spațiul carpato-nistriean din secolele XV-XVI alt element etnic decât cel indicat explicit de numele lor. Majoritatea acestor robi proveneau desigur din prizonierii de război.

Ideea că robii tătari ar reprezenta resturi ale comunităților cumane o întâlnim enunțată și în recenzie pe care Nicoară Beldiceanu ne-a făcut cinstea să o dedice monografiei noastre despre raporturile românilor cu turanicii nomazi târziu apărută în anul 1985²⁴. Tot acolo eminentul turcolog avansase și alte ipoteze temerare,

¹⁶ B. Spulcr, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223-1502*, cd. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 281 și urm.; G. A. Fedorov-Davydov, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, Moscova, 1966, p. 150-163, 204-212; idem, *Die Goldene Horde*, Viena-München, 1973, p. 94 și urm.; S. A. Pletneva, *Половцы*, Moscova, 1990, p. 184-188.

¹⁷ N. Poppe, *The Turkic Loan Words in Middle Mongolian*, în *Central Asiatic Journal*, I, 1955, p. 36.

¹⁸ G. Clauson, *The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian*, în *Central Asiatic Journal*, IV, 1958, p. 174 și urm.; idem, *The Turkish Elements in 14th Century Mongolian*, în *ibidem*, V, 1959/60, p. 301 și urm. Pentru conexiunile lingvistice turco-mongole, cf. și L. Bazin, *Réflexions sur le „problème turco-mongol”*, în *Turcica. Revue d'études turques*, XV, 1983, p. 30-58.

¹⁹ S. Marayama, *Sind die Naiman Türken oder Mongolen ?*, în *Central Asiatic Journal*, IV, 1958/59, p. 188-198. Despre înfrângerea și integrarea naimanilor în uniunea tribală mongolă, cf. B. Vladimirtsov, *Gengis-Khan*, trad. M. Carsow, Paris, 1948, p. 49 și urm.; M. Hoàng, *Gengis-Khan*, Paris, 1988, p. 142 și urm.; P. Ratchnevsky, *Genghis Khan. His Life and Legacy*, trad. Th. N. Haining, Oxford-Cambridge, Mass., 1992, p. 83-86.

²⁰ M. Dobrovits, *The Turco-Mongolian Tradition of Common Origin and the Historiography in Fifteenth Century Central Asia*,

în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XLVII, 1994, 3, p. 269-277.

²¹ D. Sinor, *Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale*, Wiesbaden, 1963, p. 45-190; K. H. Menges, *The Turkic languages and peoples. An introduction to Turkic studies*, Wiesbaden, 1968, p. 56-61; P. B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Wiesbaden, 1992, p. 15 și urm. Cf. și L. P. Potavov, *The Origin of the Altayans*, în *Studies in Siberian Ethnogenesis*, ed. H. N. Michael, Toronto, 1962, p. 169-196.

²² Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II, Gent, 1977, p. 467-470.

²³ DRH, A, I, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 164.

²⁴ N. Beldiceanu, în *Turcica. Revue d'études turques*, XVIII, 1986, p. 254. Din păcate, probabil dintr-o lectură grăbită a lucrării, în recenzie ne sunt atribuite aprecieri pe care nu numai că nu le-am formulat, ci dimpotrivă le-am combătut. Este cazul, între altele, cu patronimul *Șerban*, considerat nu de noi, ci de C. Cihodaru (*Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în *SCȘlasi. Istorie*, XIV, 1963, 2, p. 244), drept turanic, opinie față de care ne-am exprimat îndoiala.

între altele insistând asupra descendenței termenului *buzdugan* din cumană, ceea ce, de altfel, susținuseră anterior Heinz F. Wendt²⁵ și Gheorghe Ivănescu²⁶. În schimb, Gheorghe Mihăilă consideră că acest cuvânt ar fi fost adoptat din tătară²⁷ - Latura strict originală a aportului lui Nicoară Beldiceanu la discuția în legătură cu cuvântul amintit constă în aprecierea că în română acesta ar fi însemnat inițial și „șoim”, supoziție sugerată de unul din sensurile pe care *bozdogan/boztogan* îl are în osmană. În sprijinul acestei aserțiuni se aduce episodul din basmele populare în care se istorisește despre buzduganul aruncat de Făt-Frumos spre locul de captivitate a iubitei sale răpîte de zmeu, buzdugan care se agață într-un cui din perete. Autorul nu îl creditează pe Făt-Frumos cu atâta măiestrie în mînuirea armelor și, situându-se pe o poziție excesiv de pragmatică, susține că în realitate el ar fi trimis spre aleasa inimii un șoim²⁸! Ce ne facem însă cu celelalte arme cu calități supranaturale din baladele haiducești și cu atâtea și atâtea alte elemente miraculoase din folclorul românesc și al popoarelor europene mai apropiate sau mai îndepărtate?

Până vor fi limpezite aceste aspecte, vom nota că în limba română principala accepțiune a cuvântului *buzdugan*, indicată în câteva din dicționarele și enciclopediile ce ne-au stat la îndemână, este aceea de „măciucă”/„ghioagă”, pe lângă care mai sunt înregistrate și alte sensuri: „ciocan”/”mai” (în Banat), „sceptru”, simbol al puterii, „cocean de porumb”, plantă erbacee denumită „capul ariciului” (*Sparganium ramosum*), „cruce patriarhală din spice”, „unealtă de tors”²⁹. Accepțiunea de „măciucă”/”ghioagă” este înregistrată și în dialectele românești din Balcani³⁰, dar aceea de „șoim” nu este cunoscută nici în stînga și nici în dreapta Dunării. În schimb, în româna medievală s-a adoptat un termen turcic - eventual de la nomazii turanici tîrzii - cu valoarea semantică de „șoim” și anume *balaban*³¹, care mai întîi este menționat documentar ca antroponim în actele muntenesti din 1469³² și în cele moldovenești din 1513³³. Substantivul *balaban* este atestat și în cumană în dicționarul din *Codex Cumanicus*, unde i se dă corespondentul în persană (*balaban*) și latină: *falchon* (corect: *falco*)³⁴. Termenul *balaban* a pătruns și în rusa veche, fiind preluat probabil din cumană³⁵.

²⁵ H. F. Wendt, *Die türkische Elemente in Rumänischen*, Berlin, 1960, p. 167.

²⁶ G. Ivănescu, *op.cit.*, p. 437. Ideea că *buzdugan* ar fi un termen de origine peceneg-cumană sau cumană a fost adoptată și de unii istorici. Cf. C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1975, p. 199; Șt. Ștefănescu, *Istoria medie a României*, I, *Principatele Române - Originea și afirmarea lor*, București, 1991, p. 60.

²⁷ G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X - începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 81.

²⁸ N. Beldiceanu, *op.cit.*, p. 254.

²⁹ A. de Cihac, *op.cit.*, p. 552; H. Tiktin, *ed.cit.*, Lief. 4, 1986, p. 408; C. Diaconovich, *Enciclopedia română publicată din însărcinarea și auspiciile Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului român*, I, Sibiu, 1898, p. 646 (unde termenului i se atribuie o „origine slavică”!); L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, II, *Vocabularul*, București, 1900, p. 65-67; idem, *Dicționar universal...*, 1929, p. 87-88; idem, *Dicționar universal...*, 1995, p. 183; *Dicționarul limbii române*, I, București, 1913, p. 715; *Minerva. Enciclopedie română*, Cluj, 1929, p. 243; I.-A. Candrea, *Dicționar enciclopedic ilustrat al limbii române din trecut și de astăzi*, în I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931, p. 191; A. Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, 1939, p. 211; *Dicționarul limbii române literare contemporane*, I, București, 1955, p. 307; Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumeno*, I, I, La Laguna/Tenrife, 1958, p. 119; *Dicționarul limbii române moderne*, coord. D. Macrea, București, 1958, p. 104; *Dicționar enciclopedic român*, I, București, 1962, p. 459; *Enciclopedia sovietică moldovenească*, I,

Chișinău, 1970, p. 509; A. Canarache, V. Breban, *Mic dicționar al limbii române*, București, 1974, p. 89; *Dicționar explicativ...*, 1975, p. 107; *Dicționar explicativ al limbii moldovenești*, I, coord. V. Soloviov, Chișinău, 1977, p. 186; *Mic dicționar enciclopedic*, ed. a 2-a, București, 1978, p. 137; V. Breban, *Dicționar al limbii române contemporane*, București, 1980, p. 70; idem, *Dicționar general al limbii române*, București, 1987, p. 126; L. Seche și M. Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982, p. 98; *Dicționar enciclopedic moldovenesc*, Chișinău, 1989, p. 92; *Dicționar enciclopedic*, I, coord.gcn. M. D. Popa, A. Tudor, Al. Stănculescu, C. Zgăvârdici, G.-F. Matci, București, 1993, p. 291.

³⁰ I. Delametra, *Dicționar macedo-român*, București, 1906, p. 46; Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III, *Dicționar meglenoromân*, București, f.a., p. 52; T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1963, p. 233; T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, ed. a 2-a, București, 1974, p. 300.

³¹ B. Petricicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*, III, București, 1893, col.2973-2974; H. Tiktin, *ed.cit.*, Lief. 3, p. 269; *Dicționarul limbii...*, I, I, 1913, p. 443.

³² *DRH, B, I*, ed. P. P. Panaitescu și D. Mioc, București, 1966, nr. 136.

³³ *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași, Moldova*, I, 1398-1595, ed. V. Isac, București, 1989, nr.436. Pentru atestări ulterioare în Moldova și în Galiția anexată Poloniei, cf. B. Petricicu-Hasdeu, *Etymologicum...*, col. 2974-2976.

³⁴ *Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum*, ed. Géza Kuun, Budapestini, 1880, p. 129.

³⁵ N. Poppe, Jr., *On Some Turkic Words in Old Russian*, în *Central Asiatic Journal*, XXV, 1981, 1-2, p. 314.

Proveniența turcică a cuvântului *buzdugan* este mai presus de orice îndoială, lucru admis de specialiști încă din secolul al XIX-lea³⁶. Acest punct de vedere a avut și ulterior o răspândire generalizată³⁷. Pe lângă osmană, termenul apare și în dialectul chaghatay sub forma *buzruban*³⁸. Din osmană a fost adoptat în mai multe limbi slave: în bulgară (*bozdogan*, *bozdugan*, *buzdogan*), sârbo-croată (*buzdovan*, *bozdovan*, *buzdogan*, *buzdohan*), polonă (*buzdygan*), rusă și ucraineană (*buzdychan*), precum și în grecește (μπουσδογανον) și maghiară (*buzogány*), având pretutindeni, ca și în română, sensul de armă³⁹. În legătură cu ungurescul *buzogány*, orientalistul László Rásonyi (-Nagy) a susținut că „a fost preluat cu siguranță de la cumanul *buzgan*”⁴⁰, punct de vedere admis cu anumite nuanțe de compatriotul său László Gáldi, care contestă pe bună dreptate posibilitatea unei relații directe dintre românescul *buzdugan* și ungurescul *buzogány*⁴¹. Reputatul turcolog polonez A. Zajaczkowski adoptă o poziție indecisă în privința cuvântului *buzdygan* din tezaurul lingvistic al poporului său: într-un rând a fost tentat să-l derive din *kăpciakă*⁴², iar în alt rând din rusă, unde ar fi pătruns din „turca orientală”⁴³.

Fără a ne aroga pretenția de a oferi verdicte, în cazul etimologiilor citate mai sus păstrăm totuși o anumită circumspecție. Atitudinea dubitativă ne este întreținută întrucâtva și de constatarea că în amplul corpus al vocabularului paleoturcic premergător secolului al XIII-lea alcătuit de Gerard Clauson⁴⁴ – operă de referință în orientalistica contemporană –, substantivul *buzdugan* nu figurează, lipsind desigur din atestările izvoarelor anterioare momentului revărsării spre vest a mongolilor, ceea ce ar sugera că acesta nu avea decât, cel mult, o proliferare limitată în lumea etniilor turanice.

În spațiul românesc *buzdugan* este înregistrat mai întâi în onomastică, într-o danie a lui Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, din 25 ianuarie 1446, în care este nominalizat un sălaș al țiganului *Buzdugan*⁴⁵. Câteva decenii mai târziu numele apare și în antroponimia din Țara Românească, pentru prima dată într-un act emis de Neagoe Basarab la 14 decembrie 1514⁴⁶. Izvoarele diplomatice din cursul secolelor XVI și XVII înregistrează

³⁶ R. Rocslor, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen* (extras din *Sitzungsberichte der philos.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaft*), Viena, 1865, p. 32; L. Șăincanu, *Elemente turcești în limba română*, București, 1885, p. 20; F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1886, p. 20; W. Rudow, *Neue Belege zu türkischen Lehnwörtern im Rumänischen*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XVII, 1893, p. 396; Theophil Löbel (Lobel Effendi), *Elemente turcești, arăbești și persane în limba română*, Constantinopol-Lipsca, 1894, p. 19.

³⁷ L. Șăincanu, *Influența orientală...*, II, 1900, p. 65-67; idem, *Dicționar universal...*, 1929, p. 87-88; I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XIV și XVI*, București, 1902, p. 326; O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, *Secolul al XVI-lea*, ed. J. Byck, București, 1961, p. 350; L. Gáldi, *Contributions hongroises à la découverte de la langue roumaine*, în *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, VII, 1957, 1-2, p. 36-37; *Dicționarul explicativ...*, 1975, p. 107; V. Breban, *Dicționar general...*, p. 126.

³⁸ W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, IV, St. Pétersbourg, 1911, col. 1869.

³⁹ A. de Cihac, *op.cit.*, p. 552; I. Bogdan, *Documente și regeste...*, p. 326; A. Scriban, *op.cit.*, p. 211; M. Văsmec, *op.cit.*, I, p. 137; Речник српскохрватског књижевног и народног језика; II, Belgrad, 1962, p. 2560; Al. Cioreanu, *op.cit.*, p. 119.

⁴⁰ L. Rásonyi-Nagy, *Valacho-turcica*, în *Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin dem Andenken Robert Graggers gewidmet*, Berlin-Leipzig, 1927, p. 81. Cf. și argumentările suplimentare aduse patru decenii mai târziu (L. Rásonyi, *Les noms toponymiques communs du Kiskunság*, în *Acta Linguistica Acade-*

miae Scientiarum Hungaricae, VII, 1957, 1-2, p. 96-97), sugerate, între altele, de menționarea în 1333, în cuprinsul Regatului angevin, a căpeteniei de neam turanic *Buzkan filio Arhiz*. În unele lucrări ulterioare savantul maghiar pretinde că și antroponimul *Buzdugan* atestat în documentele medievale românești s-ar datora influenței cumane, cărcia îi atribuie numeroase alte nume din vechea onomastică a Țării Românești și Moldovei. Cf. idem, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971, p. 151; idem, *Hidak a Dunán. A régi tötök népek a Dunánál*, Budapesta, 1981, p. 146.

⁴¹ L. Gáldi, *op.cit.*, în *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, VII, 1957, 1-2, p. 36-37.

⁴² A. Zajaczkowski, *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego*, Wrocław, 1953, p. 32.

⁴³ *Ibidem*, p. 58.

⁴⁴ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.

⁴⁵ M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, nr.66, p. 238-239; *DRH, A, I*, nr.260.

⁴⁶ *DRH, B, II*, ed. Șt. Ștefănescu și O. Diaconescu, București, 1972, nr.132.

⁴⁷ Al. I. Gonța, *Documente privind istoria României, A. Moldova, Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane*, ed. I. Caproșu, București, 1995, p. 89; *DRH, A, XIX*, ed. H. Chirca, București, 1969, nr. 409; XXII, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, 1974, nr. 13; *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, VI, 1645-1649, ed. M.-D. Ciucă, S. Vătafu-Găitan, București, 1993, nr. 547, 611, 1472. Numele *Buzdugan/Buzugán* este înregistrat și în onomastica contemporană scuiască, fapt ce s-ar explica printr-o veche influență românească sau prin asimilarea unor comunități de români de către scuii. Cf. I. I. Russu, *Românii și seculii*, ed. I. Opreș, București, 1990, p. 56 și 230.

destul de frecvent antroponimul *Buzdugan*⁴⁷, pe care în perioada modernă îl întâlnim transferat și pentru o serie de toponime⁴⁸. În terminologia comună *buzdugan* își face apariția mai întâi într-un registru de cheltuieli redactat în slavonă în mediul românesc de la Brașov, unde, între obiectele achiziționate la 12 aprilie 1509, este amintită și o teacă de *buzdugan*⁴⁹. În textele din limba română îl reîntâlnim în versiunea din 1620 a *Alexandriei*⁵⁰, la cronicarii moldoveni din secolele XVII-XVIII⁵¹ și în *Biblia de la București* din 1688⁵².

În ceea ce ne privește, am respins posibilitatea ca *buzdugan* să reprezinte un aport lingvistic pecenegocuman pentru motivul că această armă nu intra decât în mod cu totul excepțional în arsenalul nomazilor turanici din stepile ponto-caspice, fapt reflectat atât în izvoarele scrise cât și în acelea arheologice⁵³. Imaginile iconografice relevând utilizarea *buzduganelor* de către căpeteniile cumane pătrunse în Regatul ungar⁵⁴ nu sunt sugestive pentru problema în discuție, dat fiind că datează dintr-o perioadă târzie, când succesorii acestor grupuri turanice fuseseră puternic contaminați de mediul local din bazinul mijlociu al Dunării. Pe de altă parte, trebuie avută în vedere și posibilitatea ca în respectivele imagini să se fi strecurat anumite anacronisme, în sensul că arme în uz în secolele XIV-XV apar redată pe scene înfățișând evenimente petrecute cu trei-patru veacuri mai înainte.

O încercare de departajare a numelor proprii de origine pecenegă de acelea cumane a întreprins I. O. Knjazkij în capitolul dedicat raporturilor dintre localnici și nomazii din secolele XI-XIII din recenta sinteză de istorie a Moldovei de la est de Prut, elaborată la Chișinău sub patronajul savanților de la Moscova. Astfel, se consideră că denumirile localităților *Beșeni*, *Peceniaga* și *Pecinouga* ar aminti de pecenegi, în timp ce hidronimele *Vaslui*, *Călmățui*, *Covurlui*, *Oituz* și *Suhurlui* și antroponimele *Coman*, *Talabă* și *Ciolpan* s-ar datora cumanilor⁵⁵. Autorul nu ne mărturisește din păcate ce rațiuni l-au determinat să adopte asemenea disjunție. Dacă, în ceea ce privește *Peceniaga*, *Picinoaga* și *Coman*, aserțiunea sa nu comportă nici un fel de dubii, având de mai bine de

⁴⁸ *Tezaurul toponimic al României. Moldova, I, Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale, 1772-1988*, I, A. Unități simple (Localități și moșii), A-O, coord. D. Moldovanu, București, 1991, p. 183.

⁴⁹ I. Bogdan, *Documente și regeste...*, p. 323; Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346-1603*, București, 1931, p. 475, 482; G. Mihăilă, *op.cit.*, p. 264-265.

⁵⁰ Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a 2-a, București, 1971, p. 220. Versiunea din 1620 a faimoasei cărți populare reprezintă, precum se apreciază, o transpunere a unei variante sârbești traduse dintr-un text occidental, care, la rândul său își are punctul de plecare dintr-un original grecesc. Respectiva versiune a *Alexandriei*, realizată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-a păstrat în copia datorată protoului Ion Românu din satul Sânpetru din zona Hunedoarei. Cf. L. B(erdan), *Alexandria*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 30.

⁵¹ Grigore Ureche, *ed.cit.*, p. 175; Misail Călugărul, în *ibidem*, p. 71; Simion Dascălul, *ed.cit.*, p. 24, 203; Miron Costin, *Letopisețul...*, 112; idem, *Istoria de Crăia ungurească*, în *ed.cit.*, p. 296; Ion Neculce, *ed.cit.*, p. 121.

⁵² *Biblia sau Dunnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, 1988, p. 252: „un *buzdugan* voiu da fiului tău pentru David, tată-tău, și pentru Ierusalim, ceteata carca am ales” (Vechiul Testament, *A împărățiilor, a treia*).

⁵³ V. Spinci, *op.cit.*, p. 155. Acest punct de vedere a fost reținut și de L. Fassel în recenzie făcută volumului nostru în *Südost-Forschungen*, 46, 1987, p. 291. Studii relativ recente asupra armamentului neamurilor turcice nomade de stepă din Asia Centrală și din jumătatea răsăriteană a Europei din mileniul I au relevat utilizarea a numeroase tipuri de arme, dar nu și a

buzduganilor. Cf. P. Ricz, *The Weapons of Steppe Nomads*, în *Balkanoslavica*, 10, 1983, p. 1-15; Ching-lung Chen, *A Study of Turkic Weapons*, în *Altaic Studies*, ed. G. Jarring și S. Rosén, Stockholm, 1985, p. 29-35; E. Tryjarski, *Towards a Better Knowledge of the Turkic Military Terminology*, în *ibidem*, p. 173-184; Ju. S. Chudjakov, *Вооружение средневековых кочевников южной Сибири и Центральной Азии*, Novosibirsk, 1986, *passim*. Aserțiunea potrivit căreia ar fi existat un raport causal între răspândirea capetelor de *buzdugan* din bronz în Transilvania și pătrunderea nomazilor târzii în bazinul Dunării, în primele secole ale mileniului al II-lea (cf. K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühenmittelalter*, Bonn, 1986, p. 149), rămâne, după opinia noastră, departe de a fi fost dovedită.

⁵⁴ A. Pálóczi-Horváth, *Le costume coman au Moyen Age*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32, 1980, p. 414-415; idem, *Petschenegen, Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Budapest, 1989, p. 77, 84-85 și pl.51.

⁵⁵ *Istoria RSS Moldovenești*, I, Chișinău, 1988, p. 263 (Volumul reprezintă traducerea ediției rusești apărute tot la Chișinău în 1986). În același capitol din volum se încearcă și o separare a antichităților turanicilor nomazi din interfluviul Prut-Nistru, mormintele tumulare de la Grădiștea, Zărnești, Sclșițe, Budești, Sărata și Tuzla fiind atribuite pecenegilor, iar cele de la Grădiștea (!), Copanca, Holmscoc, Pavlovca și Etulia torcilor (uzilor) (*Ibidem*, p. 257-258). Aceste atribuiri comportă numeroase echivoacuri, fiind în bună parte în dezacord cu concluziile la care s-a ajuns în alte lucrări. Cf. V. Spinci, *op.cit.*, p. 122-123; idem *Moldavia in the 10th-14th Centuries*, București, 1986, p. 101-102; A. O. Dobroljubskij, *Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья*, Киев, 1986, p. 23 și urm.

un secol omologarea lingviștilor, în schimb nu același lucru se poate spune și despre ceilalți termeni. Specialiștii ce au impus ideea originii turanice a hidronimelor cu sufixul *-ui*, având semnificația de „vale”/”râu”⁵⁶, nu au riscat precizarea dacă ele sunt pecenege sau cumane și ne este greu să întrevădem pe ce s-a bazat opțiunea lui I. O. Knjazkij. La fel ca și unгурul G. Lükö, preocupat de probleme similare în urmă cu o jumătate de secol⁵⁷, autorul presupune că toponimul *Beșeni* ar fi derivat de la denumirea maghiară a pecenegilor – *besenyö* –, nerealizând că, de fapt, el provine de la un cuvânt românesc mult mai puțin sofisticat.

În contrast evident cu nonșalanța unor istorici de a se lansa în verdicte pe tărâmurile labile ale lingvisticii se situează poziția de extremă prudență în diferențierea elementelor turcice din română adoptată de Ion Coteanu și Marius Sala, care se mărginesc să citeze opiniile celor ce i-au precedat în preocupări, fără a cuteza să dea sentințe cât de cât tranșante. Singura excepție de la atitudinea lor reținută o fac în cazul deja de mult timp abordat al *Teleormanului* și *Deliormanului*, primul toponim fiind considerat cumanic, iar cel de-al doilea turco-otoman⁵⁸.

În conexiune cu problematica în discuție ținem să menționăm, de asemenea, că în urma unei recente reanalizări detaliate a unor hidronime, cărora li se atribuiseră anterior o proveniență veche turanică – *Bârlad*⁵⁹ și *Jijia*⁶⁰ –, Dragoș Moldovanu a adus argumente convingătoare că acestea sunt în realitate de origine slavă⁶¹.

Aspectele legate de terminologia de obârșie turanică în limba română își găsesc o tratare competentă într-o recentă lucrare dedicată toponimiei moldovenești purtând semnătura lui Anatol Eremia, ale cărui preocupări mai vechi în acest domeniu au fost încununată de câteva reușite notabile. Lingvistul din Chișinău diferențiază în cadrul toponimelor de rezonanță turcică mai multe grupe: pecenego-cumană, turcă, tătară și găgăuză⁶². Fără să ne dezvăluie argumentele ce i-au generat opțiunile, acesta consideră că de la pecenegi și cumani au fost adoptați mai mulți termeni comuni (*beci*, *dușman*, *toi*, *cioban*) și câteva hidronime (*Cahul*, *Cunduc*, *Ialpuș*, *Turla*). În schimb, în legătură cu atribuirea altor hidronime triburilor menționate se face o expunere de motive mai extinsă. Astfel, numele râului *Bâc* se presupune că provine de la cuvântul *büyük*, cu valoarea semantică de „mare”/”lat”, iar cel al pârâului *Cula*, afluent al Prutului, de la *coll/cul*=„râu”/„apă”/”vale”⁶³. Alte explicații interesante se dau pentru derivarea toponimelor și hidronimelor *Covurlui*, *Cogâlnic*, *Copciac*, *Călmățui*, *Ciuluc* și *Ciuhur*⁶⁴, asupra cărora au mai avut prilejul să se pronunțe fie autorul⁶⁵, fie alți specialiști⁶⁶.

Succinta trecere în revistă a părerilor colportate în literatura de specialitate din ultimii ani asupra aportului etniilor turanice nomade la lexicul românesc relevă marile dificultăți cu care sunt nevoiți să se confrunte cei dispuși să se dedice acestei teme, precum și paleta încă extrem de largă de probleme ce așteaptă să-și afle clarificarea. Elemente palpabile în acest sens nu se întrevăd fără o reexaminare detașată de prejudecăți a

⁵⁶ G. Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI.-XXIX. Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1921, p. 96-98; I. Conca și I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie pechénégue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, București, 1958, p. 143-152; P. Diaconu, *op.cit.*, p. 31-33; A. Eremia, *op.cit.*, p. 41-43. Cf. și observațiile de substanță făcute de E. Lozovan, *Des „Contributions onomastiques” roumaines*, în *Revue internationale d'onomastique*, XI, 1959, p. 315-316.

⁵⁷ G. Lükö, *Havaselve és Moldva népei a X-XII. században*, în *Ethnographia népélet*, XLVI, 1935, I-4, p. 92.

⁵⁸ I. Coteanu, M. Sala, *Etimologia și limba română, Principii – probleme*, București, 1987, p. 142-144.

⁵⁹ Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 366-368; N. Iorga, *Brodnicii și românii*, în *ARMSI*, Ser. III, VIII, 1927-28, p. 150; P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 62; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 253; P. Diaconu, *op.cit.*, p. 28-30.

⁶⁰ M. Lozbă, *Sensul și originea unor toponime dacoromâne*, în *AȘU*Iași, SN, Sect. III, e. *Lingvistică*, XXIV, 1978, p. 101-102.

⁶¹ D. Moldovanu, *Hidronime românești de origine slavă*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Iași, XXXI, 1986-1987, A, p. 291-301, 308-312. Anterior, descendența slavă a numelui *Bârlad* fusese susținută cu argumente peremptorii, între alții, de către I. Bogdan, *Diploma bârlădeană din 1134 și principatul Bârladului*, în idem, *Scrieri alese*, cd. G. Mihăilă, București, 1968, p. 140-141.

⁶² A. I. Eremia, Географические названия рассказывают, cd. a 2-a, Chișinău, 1990, p. 48-52.

⁶³ *Ibidem*, p. 120-121, 142-143.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 138-140, 144, 184-186.

⁶⁵ A. Eremia, *Nume...*, p. 40 și urm.

⁶⁶ A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, I, Chișinău, 1937, p. 86 și urm.; N. Raevskij, *Toponime de origine iranică și turcică*, în *Limba și literatura moldovenească*, Chișinău, VII, 1964, I, p. 59-60.

⁶⁷ Acest text a fost prezentat public în cadrul unei sesiuni de comunicări științifice, organizată în primăvara anului 1990 la Institutul de Arheologie din Iași, urmând să fie tipărit într-o publicație de la Sibiu. Cum respectivul proiect a întârziat nepermis de mult, am considerat util să reorientăm articolul spre un alt periodic. Față de forma sa inițială nu s-a intervenit decât cu câteva succinte completări.

materialului informativ și fără o cercetare implicând din plin interdisciplinaritatea⁶⁷.

ASPECTS CONTROVERSÉS RELATIFS AUX CONTACTS DES ROUMAINS AVEC LES TOURANIENS AUX Xe-XIIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Les premiers contacts des communautés latinophones de l'espace carpato-danubien se sont produits à l'époque de l'invasion des Huns au dernier quart du IVe siècle. Par la suite d'autres tribus turques ont avancé vers l'embouchure du Danube et vers les Carpates, parmi lesquelles plus importantes étaient celles des Outrigoures, Koutrigoures, Avars, Bulgares, Cabares, Petchénègues, Ouzes, Bérendei et Coumans. Comme conséquence de la cohabitation avec les restes des nomades touraniens des steppes de l'Eurasie, les Tatars se sont turcisés durant le XIVe siècle. Ils sont restés dans le Boudjak jusqu'au début du XIXe siècle, quand ils ont été délogés par les armées russes en Crimée. L'offensive des Turcs ottomans, au nord du Bas-Danube s'est soldée avec l'imposition de leur domination politique sur les Pays roumains pour plus de quatre siècles de suite.

Le problème des emprunts lexicaux vieux tures en roumain, qui a été mis en cause par les spécialistes dès la seconde moitié du dernier siècle, continue à garder pas mal de facettes insuffisamment élucidées. Si l'origine turque de certains termes est plus facile à établir, en revanche le moment de leur adoption en roumain comporte dans plusieurs situations de sérieuses difficultés. Cependant, les dernières années ont signalé plusieurs tentatives d'offrir des solutions pour divers aspects liés aux contacts linguistiques entre les Roumains et les Touraniens. Parmi ces tentatives récentes on se rapportera à celles de Nicoară Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, I. O. Kniaskii, Ion Coteanu, Marius Sala et Anatol Eremia.

Dans une étude érudite, Nicoară Beldiceanu et Irène Beldiceanu-Steinherr ont abordé le problème de l'origine du terme *bir*, de certaines dignités (*birar*, *ilișar*, *vătăman* et *tarcan*), ainsi que des esclaves tatars de la Moldavie médiévale. En ce qui concerne le mot *bir* ("impôt", „tribut”) on aboutit à la conclusion qu'il dérive du verbe couman *bérmek* = „donner”. Contre ce point de vue plaide le fait que le terme *bir* a été utilisé aux XVe-XVIe siècles seulement dans les actes de Valachie mais pas dans ceux de Moldavie, où l'influence des Touraniens nomades a été plus prégnante. En même temps, le terme sus-mentionné et ses dérivés ont été adoptés en bulgare, serbe, croate, slovène, magyare et en grec, donc dans des régions qui n'ont pas été soumises aux prestations tributaires par les Petchénègues et les Coumans, mais, bien au contraire, par les Turcs ottomans. Pour ce qui est des esclaves tatars, mentionnés dans les documents entre les années 1402 et 1555, on apprécie qu'ils étaient d'origine coumane, fait difficile à admettre, car dès le XIVe siècle les Mongols s'étaient entremêlés aux restes des Coumans de Decht-i Qiptchak. D'autre part, dans l'onomastique des esclaves de Moldavie il y a des noms qui sont typiques seulement aux Mongols (par exemple Mamaï), mais pas aux Coumans. Le terme *buzdugan* („masse d'armes”), supposé d'origine coumane par N. Beldiceanu, est plus vraisemblablement d'origine osmane, vu qu'il a été adopté par plusieurs peuples balkaniques. D'ailleurs les sources écrites et archéologiques montrent que les nomades touraniens ne se sont même pas servi de cette arme.

Une tentative de départager les noms propres d'origine petchénègue des autres d'origine coumane a entrepris I. O. Kniaskii dans un chapitre de sa synthèse d'histoire de la Moldavie de l'est du Pruth. L'auteur ne mentionne malheureusement pas sur quoi il se base quand il sépare les noms respectifs. Nous nous rapportons surtout aux hydronymes avec le suffixe *-ui*, ayant la signification de „vallée”/ „rivière”. Quant au toponyme *Beyeni* qu'il suppose être dérivé de l'appellation magyare des Petchénègues – *besenyő* –, celui-ci provient d'un mot roumain de beaucoup moins sophistiqué.

À l'encontre des historiens qui lancent parfois avec nonchalance leurs verdicts se situe la position d'extrême prudence dans la différenciation des éléments tures de la langue roumaine adoptée par Ion Coteanu et Marius Sala, qui se bornent à citer les opinions de ceux qui les ont précédés dans leurs préoccupations. Après une minutieuse examination des hydronymes *Bârlad* et *Jijia*, auxquels on avait antérieurement attribué une origine vieille touranienne, Dragoș Moldovanu a apporté des arguments convaincants pour prouver que ceux-ci sont en réalité d'origine slave.

Les aspects liés à la terminologie d'origine touranienne en roumain trouvent une approche compétente dans un récent ouvrage sur la toponymie moldave portant la signature d'Anatol Eremia. Parmi les hydronymes et les toponymes qui sont considérés comme redevables aux Petchénègues et aux Coumans on énumère *Cahul*, *Cunduc*, *Ialpug*, *Turla*, *Covurlui*, *Cogâlnic*, *Copciac*, *Călmățui*, *Ciuluc*, *Ciuhur*, etc. Le nom de la rivière *Bâc* est supposé comme provenant de *büyük* („grand”, „large”), tandis que celui du ruisseau *Cula* est supposé comme provenant de *colluc* („rivière”, „cau”, „vallée”).

Le succinct balayage des opinions colportées dans la littérature de spécialité des dernières années sur l'apport des ethnies touraniennes nomades au lexique roumain montre que des éléments palpables dans ce sens ne peuvent s'entrevoir sans une réexamination exempte de parti pris du matériau informatif et sans une recherche qui n'implique pas l'interdisciplinarité.

Traduit par

MICHAELA SPINEI